

Втеча

Старшій сестрі, товаришу і другу присвячую.

Стояв погожий травневий день. Сонце щедро опромінювало землю своїм життєдайним теплом. Буйним цвітом осипало вишневі садки, в молодий зелений наряд одяглися дерева. Бджолиний гул та пташиний спів повисли в повітрі. Природа тріумфувала, святкувала своє пробудження від зимової сплячки. Та не святковий настрій панував у селі. Розпач охопив людей, тужний плач, голосіння чулися то в одному, то в другому кінці села.

– Ой, на кого ж ти мене покидаєш, донечко моя, виплачу я свої очі, виглядаючи тебе з далекої чужини, чи діждуся я тебе, моя квіточко?

– Чого розревілася, стара дурепа, ніде не дінеться твоя квіточка, – це окрик поліцая. Іде, не куди-небудь, а до великої Німеччини!

До сільської управи поліцаї зігнали біля сорока невільників, переважно молодих дівчат, яких насильно відправляли до рейху на примусові роботи. Проводжати зібралось майже все село. Ридали дівчата на грудях у матерів, голосили матері, хвилювалося село, метушилися поліцаї, намагаючись навести порядок. Лукаш Павло – староста села, по вуличному Лушня, продажна шкура, з своєю нерозлучною сучкуватою палицею в руках, яка залишила свій слід не в одного поселянина на спині, перелічив усіх, звіривши по списку, і наказав рушати.

Таких проводів ще не бачило село. З клуночками та саморобними фанерними чемоданчиками в руках, оточені поліцаями, рушили до Борисполя. А там у Київ. А з Києва у закритих товарних вагонах як худобу під конвоєм повезуть на Захід. І це називалось окупантами воєвиявленням українського народу, який добровільно посилав своїх синів та дочок до великої імперії допомагати кувати перемогу великій Німеччині та її визвольній армії над совітами, жидами та комуністами.

Ішли мовчки. Кожен заглибився у свої невеселі думки. Важко було на серці і у молодії вчительки історії Насті Степанівни. Сльози затуманювали очі, спазми стискували горло. Не чула, що їй тихо говорила Дворник Феня, двоюрідна сестра і подруга, нічого не бачила перед собою, не ішла, брела, машинально переставляючи немов чужі ноги. Вразлива за натурою, дуже близько сприймала і боляче переносила своє та чуже горе. В подумках звала свого Ваню.

– Ваня, Ванічка, де ти? Чи чуєш ти мене, чи бачиш, що твою Надюшу женуть у німецьку неволю, як колись у сиву давнину гнали яничари своїх полонянок. Допомоди мені, прилинь до мене, мій коханий, із своїми червонозоряними побратимами та врятуй мене, звільни від цієї ганьби, від коричневої чуми...

А у відповідь лише чулося схлипування, важке зітхання та регіт поліцаїв.

На подвір'я школи, що по Львівській, 24, обнесеного високим парканом зігнали кілька тисяч молоді з різних куточків Київщини. Мов чорні круки з білими пов'язками і карабінами в руках походили поліцаї біля воріт. Чужа гортанна німецька мова долинала з відкритих вікон школи. Тут проходили так звану медичну комісію, а точніше відбір. Німеччині потрібна здорова мускульну робоча сила. Хворим і калікам в'їзд в Німеччину заборонений. Кожному видали талон – картонний жетон з номером. Ось і ти, радянська вчителько, маєш свій талон, номер рабині – PF, № 531. Ти теж, як і інші, стала безіменною людиною з номером, як та безіменна зірка.

Повільно та болісно тече час, гнітить невідомість, обурює несправедливість і приниження. Ночували тут же під відкритим небом, притулившись один до одного, кутаючись у хустки. В короткі прохолодні ночі, коли залишаєшся наодинці з собою, коли не склеплюються повіки і тривожні думки не дають заснути, перебрала в пам'яті все своє коротке життя. Народжена в буремні дні революції 1918 року, майже ровесниця Великого Жовтня, росла, становилась на ноги, вчилась, пізнавала світ, утверджувала своє я разом з ростом, становленням і утвердженням своєї Вітчизни. Була поруч з челюскінцями, з папанінцями дрейфувала в льодах Арктики, разом з Чкаловим перелітала через Північний полюс в Америку, воювала на барикадах республіканської Іспанії, в пафосі перших п'ятирічок споруджувала індустріальні гіганти. Була невід'ємною частиною свого великого народу, який долаючи неймовірні труднощі, розруху, вікову відсталість, упевнено йшов до перемоги соціалізму. Школа, піонерія, комсомол формували соціалістичний світогляд, прививали любов до Батьківщини.

Спогади, спогади... З-під пудів пам'яті виникла картина ще часів громадянської війни. Переляканими очима, ухопившись за поділ матеріної спідниці, дивилась на страшного вусатого петлюрівця, який розмахуючи дулом нагана під самим носом у мами, ревів на всю хату:

–Де, сволото, твій більшовицький прихвостень? Говори, бо не подивлюсь на твоє щеня, роздавлю як гниду!

А мама, притиснута до стіни, лише шепотіла побілілими губами:

– Не знаю, не знаю. Запріг коня і десь поїхав.

Хто його знає, може з того часу і лишився в душі якийсь страх, нерішучість.

Як у калейдоскопі одна картина змінювалась іншою. 1934 рік. Випуск Кучаківської семирічки. Свідectво про неповно-середню освіту. Перед тобою розкрились широкі дороги в щасливе майбуття. Вибирай любу, іди впевнено до своєї мети, учись далі, працюй, твори, держай. Разом з Дворник Оленою, двоюрідною сестрою, поступила в геологорозвідувальний технікум. Та вчитися в ньому не довелося – технікум перевели в м.Харків, туди їхати не

захотіла, а може й побоялась. Влаштувалась в школу ФЗН на кондитерську фабрику ім.Карла Маркса в Києві. Там же в 1938 році закінчила вечірню середню школу і поступила на річні курси вчителів історії при Київському університеті.

А хіба можна забути зустріч з папанінцями Ширшовим і Кренкем у тому ж 1938 році. Як пам'ять про зустріч піднесли їм, виготовлений з такою любов'ю, величезний шоколадний торт у вигляді дрейфуючої полярної станції з білими ведмедями на крижині.

1939 рік. Село Дударків Бориспільського району. Середня школа. Молода, красива, ввічлива і сором'язлива, сповнена енергії і райдужних мрій приступила до роботи вчителька історії. Яка багатогранна, благородна суспільна наука історія, а який в руках матеріал: ліпи, формуї, все в твоїх руках. Ти ж не хто-небудь, а інженер людських душ. І вчила, ліпила, формувала...

А тепер ось тут у замкненому чотирикутнику зустрілася із своїми вихованцями. Як їм дивитися у вічі, адже я радянська вчителька, хіба забула, як прививала їм любов до рідного краю, Вітчизни, а ким стала – зрадницею? Ні, ніколи, не бути цьому! Ніколи! Ні за яку ціну!

Як могли втішали її учні:

– Ми зробимо все можливе, Настя Степанівна, щоб вас забракували на комісії. Ми маємо зв'язок з містом, щось придумаємо... Десь дістали флакончик валер'янки, і тепер, як надію на порятунок, зберігала його біля серця, чекаючи медичної комісії.

А потім прийшло кохання. Чисте, як джерельна вода, ніжне і трепетне, мов молоді берізки, хвилююче і прагнуче чогось потаємного, незвіданого. О, велика сила кохання! З чим тебе можна порівняти! Ти возвишася, робиш людину духовно багатшою, сильнішою, красивішою, щедрою і безмежно щасливою. Судженням став директор школи Іван Тимофійович Кізуб. Теж історик. Її Ваня, Ванічка. Найближча і найдорожча людина. Друг, товариш і однокласець, вірний супутник на все довге-довге життя.

Та щастя не завжди довговічне. Чорні хмари згущувалися на Заході. Фашизм піднімав свою зловісну голову. Аншлюс Австрії, Мюнхенська угода і загарбання Чехословаччини, початок другої світової війни. Призвали до рядів Червоної Армії і її Ванічку. Перша розлука, перші сльози. Переїхала жити і працювати в рідне село.

“Надічка, золотко моє, здрастуй!..” Десятки разів перечитувала заучені напам'ять дорогі рядочки вірності, кохання і віри в майбутнє. А скільки радості було, коли весною 40 року приїздив у відпустку. Яким ніжним поглядом дивився він на свою щасливу поповнілу жіночку, що готувалася

стати матір'ю. А скільки туги було в тих очах при прощанні. І не знали вони, що це їхня остання зустріч, останнє прощання.

Серпень приніс велику радість, велике материнське щастя. 14 числа народилася її кровиночка, маленька крихітка, їхній синочок. Назвали Славіком. Владислав Іванович! Звучить значуще!

Всю силу свого не розтраченого кохання, великої любові віддала вихованню сина, а батько на крилах прилетів би до своєї коханої, синочка, та служба є служба, відпустку вже використав, а напружена міжнародна обстановка диктувала свої умови.

Здається наближався кінець розлуці. Прийшла весна 41 року. В останніх листах Ваня пише, що вже склав екзамени на звання лейтенанта, випускають їх офіцерами запасу. З дня на день чекає наказу про демобілізацію. Та не судилося йому побачити свого синочка, повернутися до рідної домівки. Важкі випробовування випали і на долю його Наді.

Громовим набатом серед ясного неба вдарило по тімені, оглушило страшне слово “війна”. І хоч всі були впевнені, що схватка з фашизмом неминуча, та такий підступний віроломний напад приголомшив, важким тягарем обрушився на свідомість радянських людей.

Виступ по радіо В.М.Молотова і його заключні слова “Наше дело правое, враг будет разбит, победа будет за нами” вселяли впевненість і віру в силу Червоної Армії, в швидку перемогу над ворогом.

“...И на вражьей земле мы врага разгромим

Малой кровью, могучим ударом!»

Після виходу на екрани країни в 1938 році кінофільму “Если завтра война” ця однойменна пісня швидко набула популярності, стала нашою програмою до дії. Ми вірили, що так і буде.

“Если завтра война, если враг нападет,

Если темная сила нагрянет,—

Как один человек весь советский народ

За свободную родину встанет”.

І радянський народ піднявся на захист своєї Вітчизни.

Та події перших днів, перших місяців війни розвивались всупереч нашим переконанням і сподіванням. Ворога не було розгромлено на його території могутнім ударом і малою кров'ю. Важке горе і велике випробовування випало на нашу долю. З тяжкими кровопролитними боями наша армія відступала на схід, залишаючи величезну територію, міста і села.

— Чому так трапилось? Яка причина?

Десятки чому ставила перед собою вчителька історії і не знаходила відповіді. А події розвивались з катастрофічною швидкістю, від Вані надійшов останній лист, з якого зрозуміла, що їхній гірсько-артилерійський полк, який базувався

на Кавказі, відправляється на фронт. Це була остання вісточка від чоловіка, товариша і друга.

Та біда в одиночку не ходить. 15 серпня 1941 року нове горе обрушилося на Настю. Під грім артилерійської канонади, що долинала із-за Дніпра, поховала вона свого синочка, свого Славика. Помер від хвороби, занесеної біженцями, проживши лише один рік. Неутішне материнське горе, чим його можна виміряти, якими сльозами виплакати. Проклята війна! Будь проклятий, хто її розв'язав!

– Що робити далі? Як бути? Як жити?

Влитися в загальний потік біженців і десь там на Уралі чи в Середній Азії робити все можливе для перемоги над ворогом? Та цим думкам і планам не судилося здійснитися.

Гітлерівське командування зневірившись у можливості прорвати оборону Київського укріпрайону, в другій половині серпня та на початку вересня завдало обхідного удару з півночі і півдня (в секторах Чернігова і Кременчука). 15 вересня в районі Лохвиці ворожі війська замкнули кільце оточення головних сил Південно-Західного фронту. Величезна територія в тому числі і лівобережна Київщина, була блокірована. 19 вересня наші війська залишили Київ, а 22 вересня 41 року чорна пелена фашистської окупації опустилася на село. Німці за допомогою зрадників і запродавців почали насаджувати новий порядок.

В тривозі, голоді і холоді пережили першу зиму окупації. В повній мірі відчували на собі жорстокість завойовників, на власні очі побачили звірине обличчя фашизму. Шибениці, розстріли, кров. Повісили активного учасника колективізації Тетерю Йосипа, гестапо схопило і замучило в фашистських застінках всіх вісім комуністів села на чолі з головою колгоспу Кравчуном Григорієм. Смерть! Смерть! За невиконанням наказів окупаційних властей – смерть! Кругом тільки смерть, начебто людині більше нічого не дано.

В день проходження комісії випила пляшечку валер'янки. Зайшла в кабінет. Фашистські ескулапи та їх прихвостні в білих халатах обмацували, мов товар. А серце як не вискочить з грудей. Лікар-терапевт з яскраво нафарбованими, мов кровоточива рана, губами приклала стетоскоп до грудей, окинула презирливим поглядом і процідила крізь зуби: “Ничего, сердечко бьется, но работать может”.

Вийшла похитуючись, мов п'яна, а в скронях стукає :” работать может, работать может...”

Лишилась остання надія – втеча. Іншого вибору немає. Або ти, радянська вчителько, десь на чужині в німецького бауера вигодовуй німецьких свиней для німецьких завойовників, чи на заводі допомагай виготовляти зброю, яка стрілятиме в твоїх товаришів, батьків, твого Ваню... Ні! Ні! Тільки не це!

Думка про втечу виникла не раптово, вона промелькнула ще вдома, коли одержала повістку, а тепер остаточно утвердилася після невдалої наївної спроби обманути комісію, утвердилася в боротьбі над самою собою, в боротьбі почуттів і розсудку, в боротьбі над страхом, який глибоко забирався в душу – адже на випадок невдалої втечі – смерть! Збуджений мозок гарячково перебирав різні варіанти: “Звідси не втечеш, забор високий, а ворота під пильною охороною поліцаїв. Мабуть, це найкраще зробити по дорозі на залізничний вокзал”. Так і вирішила. Домовилась про місце зустрічі з Фенєю, яку визнали непридатною (після трепанації черепа).

І ось цей час настав. Оточена поліцаями повільно рухалась колона по Львівській вулиці. Із середини колони перемістилася на її край, поближче до тротуару. За кілька кроків позад гупотів кованими чобітьми поліцаїв. Їй здавалося, що він дивиться тільки на неї, пильнує тільки її. На тротуарах товпились змарнілі кияни, які співчутливо проводжали їх на їхню Голгофу.

Та не так просто виявилось здійснити свій задум. Страх скував тіло. Ось зараз, ось біля цієї тумби, ні, за поворотом. Нарешті зібрала всю свою волю в кулак, страх загнала в глибину свідомості і, вибравши найбільше скупчення людей на тротуарі, рішуче зробила крок в сторону, змішалась з людським натовпом, шмигнула в під'їзд. Чекала окрику, пострілу в спину. Захекана, мов гнана псами, петляла чужими дворами і, нарешті, вискочила на іншу вулицю. Знесилено опустилася прямо на тротуар.

Надвечір разом з Фенею постукали в двері квартири, де знімав кімнату Пося Петро, однокласник і однокашник. Він встиг закінчити перший курс Одеського фармацевтичного інституту, отже, зможе заповнити талон, на якому стояв лише номер, на зразок Феніного. “Krank. Освободжена”. Діагноз по-латині, який звільняв би від уgonу в Німеччину і який трудно перевірити. Підпис. Надія тільки на Петра.

Двері відчинив господар квартири, старенький дідусь. Вислухавши, сказав, що Петро десь поїхав на село. В той час кияни, рятуючись від голоду, масово рушили на села міняти останню одежину, убоге майно на продукти. Побачивши розгубленість, розпач в очах дівчат, та і наближалася комендантська година, запросив до кімнати. Світ не без добрих людей. Господар виявився своєю радянською людиною, хоч було багато і погані, яка, мов ті таргани, повилазила з усіх щілин, шпарок. Дівчата розповіли йому все. – Нічого, дівчата, не горюйте. Живі будем, не помрем. Є у мене на приміті одна людина, – хитро примружив око, – вона і зарадить вашому горю, а зараз повечеряємо, чим бог послав, і спати, спати, бач як змарніли, вояки! Пообіцяв і дотримав свого слова.

– Півсправи зроблено, – міркувала собі Надя. Талон заповнений, залишилось лише поставити штамп “16 мая 1942”. Та нічого, адже в мене братик

художник. Бач як вдало скопіював пером ілюстрації з книги Шота Руставелі “Витязь в тигровій шкурі”. То що, не зможе виготовити штамп? Зможе, зір у нього гострий,— переконувала себе Настя.

Лишилось переправитись через Дніпро. Пішохідний міст діяв, але ж він пильно охоронявся і без аусвайса не пройдеш. Талон міг би бути перепусткою, та він же без штампа, як у Фені. Довелося шукати місцевого рибалку, який за відповідну грошову винагороду (все віддали, що мали) перевіз їх темної ночі своїм човном на лівий берег Дніпра.

Добрались додому виснажені, голодні на радість своїх батьків.

Кілька днів старанно працював над штампом Володя. І на думку йому не приходило, що виготовлення, підробка фальшивих документів каралося смертю. Треба ж виручити сестру з біди. Матеріалом була підошва з старої галоші, а інструментом — лезо безпечної бритви. Сопів, крєктав, багато зіпсував зразків, але таки свого добився. Штамп готовий. Відбиток, як справжній. І комар носа не підточить! Старанно підбирав чорнило, перевіряв відбитки на різному папері, картоні і, нарешті, хвилюючись поставив дату “16 мая 1942” на картонному жетоні.

Пройшов місяць. З Німеччини почали надходити перші листи. Між рядків, наполовину викреслених, заляпаних цензурою, можна було прочитати, побачити плач і сльози, важку долю підневільних рабів. А Соляник Наталка між іншим написала : “Дворник Феньку і Комащенко Тетяну комісія забракувала, немає з нами і Насті дядька Степана, вона ще з Києва втекла додому”. можливо Наталка і не мала ніякого злого умислу, пишучи ці рядки, та для Насті вони обернулися зловісною загрозою, новим випробовуванням.

Тітка Катерина, яка часто не ладила з Настіною матір’ю, почала гризти, пиляти свого Сашка:

— Наша дитина буде гнути спину на німців, пропадати на чужині, давитись гнилою бруквою, а вона тут буде розгулювати! Бач яка розумна! Іди і заяви в поліцію.

А дядько Сашко, чи то так любив свою Катерину, чи йому не вистачало рішучості, але завжди в сімейних конфліктах уступав своїй Катерині Дорошівні.

Ось і пішов рідний дядько Олександр Васильович з листом до старости і заявив на свою рідну небогу. Парадоксально? Так, але факт.

Привів поліцай Настю в сільську управу. Лушня кричав, грозився, а вона стояла на своєму: “Звільнили на комісії в Києві, ось і документ це підтверджує”.

Відібрав Лушня талон і вигнав з управи.

— Марш додому, жди та не здумай кудись утекти. З-під землі знайду, паскуда!

І знову тривога, знову переживання. А що коли виявлять підробка? Тоді кінець. І теліпатись тобі, вчителько, разом із своїм братом на одній перекладині. Не знала куди себе подіти. А час немов зупинився. Староста направив талон разом з талонами Дворник Фені і Комащенко Тетяни для перевірки і встановлення ідентичності в Бориспіль. Нарешті прийшла відповідь – “освободжена по болезни, документ подлинний”.

Немов важкий тягар скинула з плеч. Відлягло від серця. Це була перемога! Перемога над собою, перемога над страхом, перша перемога над ворогом.

1985 рік

м. Біла Церква

Після написання

Замість епілогу

Так і не дочекалася сестра свого Вані. Безпощадний і ненаситний молох війни поглинув його, не залишивши ніякого сліду. Скільки чекала звісточки від нього після визволення, кожний день з надією і тривогою в серці виглядала поштаря. А скільки приклала зусиль, щоб відшукати його слід, загублений на війні. І все марно. Очевидно, покояться його останки десь в могилі Невідомого солдата під Харковом, де в 1943 році точилися запеклі бої, місто переходило з рук в руки і (за словами відшуканого однополчанина) їх 406 гірський артилерійський полк було розбито, а в живих лишилися одиниці.

До цього часу зберігає сестра пожовклий від часу, потертий на згибах аркуш паперу, списаний простим олівцем дрібним почерком. Це лист від Вані, написаний раннім ранком 22 червня 1941 року, поки про початок війни він ще нічого не знав. З дозволу сестри приводжу текст листа повністю.

22 червня 1941 року

Добрий день, Настя!

В мене життя в армії проходить поки без всяких змін і благополучно, чого і тобі з сином бажаю.

Рідним, Настінька, передавай мій щирий привіт, а тете, моя “мала” Настінька, з сином Владиславом обнімаю і міцно цілую багато разів.

Листи твої від 5, 6, 8, 9, 11 червня одержав. Сьогодні в мене вихідний день. Зараз пишу тобі коротенького листа, а потім думаю зайнятись своїми “господарчими” справами: носовики потрібно постірати, побритися, словом роботи хватить і сьогодні, а після обіду буде построєння школи, будуть повіряти нашу стройову підготовку і так пройде мій артилерійський день. Дні, Настінька, проходять.

Вони ж повторяються, залишаючи про себе тільки в пам'яті, а іноді і цього немає.

Живу, Настінька, тільки однією радісною думкою, жду скорого дня нашої зустрічі. Трудно зараз висловити своє бажання бути біля тебе з сином і радість в день зустрічі, все це ти скоро відчуєш сама.

Я вже готовлюсь до дня нашої зустрічі, в думці він в мене щодня, тільки жду. Поки все, буду кінчати.

Пиши, що нового в районі.

Напиши, Настінька, чи можна дістати в Києві з одягу що-небудь для мене.

Будь здорова.

Обнімаю і цілую, цілую кріпко.

Вічно тільки твій Ваня.

P.S. Настінька! Ось зараз думаю, як я вперше, розумієш, Настя, вперше в своєму житті побачу і візьму в батьківські руки свого рідного сина. Як буде? А може мій син скаже мені: "Іди к чорту". О, як обідно і зараз. Але в цьому син не винен. Хіба воно що розуміє?

Цілую.

Ваня.

Настя!

Твій "поет" цілує тільки тебе.

Ваня.

По-моєму, коментар до цього листа не потрібний. Понівечено життя, розтоптані мрії і надії, сльози і горе. Та чи можна знайти хоч одну сім'ю, з якої війна не вирвала б своєї жертви.

Був ще один лист від 22 червня 1941 року, але написаний вже ввечері, лист сповнений тривоги, але пройнятий оптимізмом і вірою в швидку перемогу.

Трудна дісталась доля сестрі, та не вбила вона в ній людину, сівача знань, добра, прекрасного. Працювала і вчилася. В 1948 році заочно закінчила Київський учительський інститут, а в 1962 році – історичний факультет Полтавського педагогічного інституту. В рідному селі викладала історію і малювання. Була хорошим вчителем і наставником. Відмінник народної освіти.

Час заліковує рани, хоч біль втрати, пережитого залишається в глибині душі на все життя.

В роботі, шкільному колективі, серед учнів знаходила свою відраду, своє місце в житті. А в 1951 році вийшла заміж за колегу, вчителя фізичного виховання Мірошника Василя Володимировича, через рік родила сина Володю, а восени 1963 року пережила нове горе – трагічно загинув Вася.

Зараз на заслуженому відпочинку. Така ж працелюбна, справедлива, добра, допомагає виховувати сім'ї сина внуків Василька та Вадика.

Виросло нове повоєнне покоління, війна стала історією, та ніколи благородна пам'ять народна не забуде тих, хто віддав своє життя за честь, свободу і незалежність нашої Вітчизни.

Соляник В.

Червень, 1986 рік.

**Документальна розповідь про вчителя історії Кіровської середньої школи
Мірошник (Соляник) Настю Степанівну брата Соляника Василя**